

14. Pervaya Gosudarstvennaya дума. Vypusk 1–3. (1907). [First State Duma. Issue 1–3.]. SPb.: CK PNS, p. 164 (in Russian).
15. Pervaya Duma i pravitel'stvo v voprose o zemle (1916). K desyatiletiju pervoj Gosudarstvennoj dumy. 27 aprelya 1906 g.– 27 aprelya 1916 g. Sbornik statej pervodumcev [The first thought and government in the issue of Earth (1916). By the Decade of the First State Duma]. Spb., p. 56 (in Russian).
16. «Rech'» (1906–1917). Ezhednevnyaya gazeta, organ CK KDP. [«Speech “(1906–1917). Daily newspaper, CDP Central Committee] (in Russian).
17. *Smirnov, A. P.* (1951). Agrarnyj vopros vo vtoroj Gosudarstvennoj dume i bor'ba bol'shevikov s kadetami za krest'yanstvo. [Agrarian question in the Second State Duma and the struggle of the Bolsheviks with Cadets for the peasantry]. avtoref. diss. na soisk. uch. step. kand. ist. nauk Leningrad, p. 19 (in Russian).
18. *Stolypin, P. A.* (1991). Zhizn' i smert' za carya [Life and death for the king]. Moskva, Politizdat, p. 128 (in Russian).
19. Ukrainskyi selianyn: Zb. nauk. prats / Za red. A. H. Morozova.– Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi un-t im. B. Khmelnytskoho, 2006. Vyp. 10. 383 s. (in Ukrainian).
20. *Chermenskij E. D.* (1970). Burzhuaziya i carizm v revolyucii 1905–1907 gg. [Bourgeoisie and tsarism in revolution 1905–1907]. Moskva, Mysl', p. 448 (in Russian).
21. *Shelokhaev, V. V.* (1970). Agrarnaya programma kadetov v pervoj russkoj revolyucii [Agricultural Cadet Program in the First Russian Revolution]. Istoricheskie zapiski. T. 86, pp. 79–93 (in Russian).
22. *Shelokhaev, V. V.* (1983). Kadety – glavnyaya partiya liberal'noj burzhuazii v bor'be s revolyuciej 1905–1907 gg. [Cadets – the main batch of liberal bourgeoisie in the fight against the revolution 1905–1907]. Moskva, Nauka, p. 327. (in Russian).
23. *Shershenevich, G. F.* (1906). Agrarnyj vopros. [Agrarian question]. Moskva, p. 27 (in Russian).

Received .23.02.2022

Received in revised form 27.05.2022

Accepted 23.09.2022

DOI: 10.15421/272229

UDC 061.2+719(035)+908

Я. В. Ліхолєтов

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
Харків, Україна*

ІСТОРІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВЩИНИ (1966–2021 рр.)

E-mail: glorfindel93@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8130-5057

Анотація. Досліджено історію становлення, розвиток пам'яткоохоронної діяльності Харківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, в контексті музейних та пам'яткоохоронних процесів Харківського регіону. У процесі аналізу основних джерел інформації, завдяки яким було розпочато функціонування обласної організації, огляду організаційних операцій становлення, напрямів та форм діяльності, а також взаємодії товариства з державними установами культури, архітектури та мистецтва визначено, що протягом другої половини ХХ ст. Харківська обласна організація УТОПК була важливим інструментом у координації та відтворенні пам'яткоохоронної діяльності Харківського регіону, займаючись лекторською, екскурсійною, нормативною та видавничою діяльністю. Впродовж 55 років свого існування, переживаючи злети і падіння,

соціально-політичні та економічні перетворення, відсутність фінансів, організація зберегла і створила багато значних для історії об'єктів. Незважаючи на те, що УТОПІК свого часу був ідеологічно заангажований через активність, яка була спрямована на військову історію краю та просвітницьку діяльність, але нині в умовах незалежної України товариство здатне поліпшувати історико-краєзнавчий рух, активізувати екскурсійно-туристичний кластер, а також бути засновником нових сучасних інформаційних систем у галузі охорони, дослідження та реставрації об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: пам'ятка, громадська організація, культурна спадщина, товариство, народний університет, реставрація.

Ya. V. Likholyetov

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine

HISTORY AND ACTIVITY OF THE UKRAINIAN SOCIETY FOR THE PROTECTION OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN THE KHARKIV REGION (1966–2021)

Abstract. The article examines the history of formation, the development of monument preservation activities of the Kharkiv regional organization of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments, in the context of the state museum and monument preservation processes of the Kharkiv region, and its influence on the field of monument preservation and monument studies in general. In the conditions of the modern system of protection of cultural heritage, state public organizations were and remain an important tool that helps in the fulfillment of tasks, one of which is the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments. Given the high level of public trust in public institutions and their role in historical and cultural-social processes, state institutions are forced to understand the need for two-way interaction with society. UTOPIK has become the main social lever in the field of protection and popularization of cultural heritage in Ukraine and the world. The Society's activities require fundamental research to understand the problems of the past and outline the prospects of monument protection activities in the future. Having analyzed the main sources thanks to which the functioning of the regional organization was started, having carried out a review of the organizational operations of formation, directions and forms of activity, as well as the interaction of the society with state institutions of culture, architecture and art, it was determined that during the second half of the 20th century. The Kharkiv regional organization UTOPIK was an important tool in the coordination and reproduction of monument protection activities of the Kharkiv region, which was engaged in lecturing, excursion, regulatory and publishing activities. During the 55 years of its existence, experiencing ups and downs, socio-political and economic transformations, lack of finances, the organization preserved and created many objects significant for history. Despite the fact that UTOPIK was ideologically engaged at one time, due to the activity that was aimed at the military history of the region and educational activities, but today, in the conditions of independent Ukraine, the society is able to improve the historical and local history movement, activate the excursion and tourist cluster, as well as being the founder of new modern information systems in the field of protection, research and restoration of cultural heritage objects.

Key words: monument, public organization, cultural heritage, society, folk university, restoration.

Пам'ятки історії та культури є важливою частиною духовних надбань людства, преісторією, що несе в собі різнопланову та насичену інформацію про розвиток матеріальної та духовної культури суспільства.

Метаморфози, які відбуваються в сучасному українському суспільстві (економіка, політика, соціальна та культурна сфера та інші) суттєво вплинули на пам'яткоохоронну ситуацію в Україні. Вивчення, збереження, використання та популяризація культурної спадщини мають бути не тільки державною, але й громадською справою.

Після Другої світової війни розбудова української державності поставила деякі об'єкти культурної спадщини під загрозу подальшого руйнування. Саме в той час з'являється нагальна потреба у створенні профільних інституцій з охорони пам'яток

історії та культури, а також залученні до цієї справи широких верств населення, тобто пересічного, але небайдужого українського громадянина. Щоб не обмежуватися тільки органами державної влади, йшлося про створення перших громадських організацій.

Мета статті – короткий аналіз історії заснування та діяльності Харківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури упродовж 1966–2021 рр., його вплив на сферу пам'яткоохоронної діяльності та пам'яткознавства загалом.

У статті досліджено історію становлення, розвиток пам'яткоохоронної діяльності ХОО УТОПІК у контексті музейних та пам'яткоохоронних процесів Харківського регіону, з огляду на принципи історизму, системності, об'єктивності, аналізу та синтезу. У процесі підготовки дослідження було використано загальнонаукові (логічний, аналізу та синтезу, системно-структурний) та спеціально-історичні (порівняльно-історичний, історико-типологічний, історико-хронологічний) методи.

Під час вивчення історії товариства є величезні лакуни та відсутні фундаментальні наукові праці, а також архівні джерела, які всебічно та адекватно надавали б оцінку діяльності Харківського відділення. Роль пам'яткоохоронних громадських організацій і товариств актуальна нині, проте фрагментарний матеріал, який ми отримуємо, переважно надходить із сучасного медіапростору або соціальних мереж.

Історіографія та джерелознавча база досліджень налічують незначну кількість робіт. Питання функціонування громадських організацій, зокрема крізь призму спільної діяльності з державними установами розглядали дослідники В. Горбик, Г. Денисенко [7], О. Присяжнюк, О. Принь та інші. Узагальнюючий характер має монографія С. Заремби, що з'явилася у 1990-х рр., у якій висвітлюється становлення та діяльність загальноукраїнського УТОПІК [10]. Окремі напрями діяльності товариства та його місця в охороні пам'яток розглядалися вченими в контексті різних досліджень, у тому числі на шпальтах часопису «Пам'ятки України» [9, с. 15]. У збірнику матеріалів і документів «Збережена спадщина» та колективній монографії «Місце та роль громадських інституцій в актуалізації культурної спадщини України» варто звернути увагу на статті Р. Танько [11, 17]. У цих статтях висвітлено основні віхи становлення та здобутки діяльності Харківської обласної організації УТОПІК протягом 40 та 50 років відповідно.

Основним джерелом дослідження історії та діяльності ХОО УТОПІК стали збережені документи Державного архіву Харківської області (ф. Р-6414) та матеріали поточного архіву відділення, які фрагментарно відображають наукову, організаційно-методичну, а також фінансову діяльність товариства.

Усередині 1960-х рр. в Україні було здійснено спробу з організації УТОПІК. Прийнято вважати, що ініціаторами зусиль щодо створення товариства, була творча інтелігенція. Втілення завдань, які були визначені статутом здійснювалися через розгалужену мережу обласних (або низових – міських, районних і т.д.) організацій. Харківська обласна організація УТОПІК була заснована однією з перших в Україні – 20 вересня 1966 р. [2, арк. 1].

Серед організацій, що стали фундаторами та ініціаторами створення товариства, були Харківський обласний виконком та обласне управління культури, установи освіти (ХДУ ім. О. М. Горького (тепер – ХНУ ім. В. Н. Каразіна), ХДПУ (тепер – ХНПУ ім. Г. С. Сковороди), обласна рада ветеранів Великої Вітчизняної війни. Персонально варто виділити активних учасників руху за збереження історичної спадщини, серед яких були: доктор історичних наук, проф. Б. А. Шрамко, доктор історичних наук, проф. А. Г. Слюсарський, генерал-майор Д. Г. Макаренко, доктор філологічних наук М. Ф. Гетьманець, Герой Радянського Союзу, генерал-майор С. М. Остапенко [13, с. 165].

22 листопада 1966 р. відбулася I установча конференція ХОО УТОПІК. Першим керівником Харківського відділення було обрано професора ХДУ, доктора історичних наук А. Г. Слюсарського, який пробув на посаді до 1971 р. Було обговорено проект статуту, моменти, що стосувалися порядку набуття членства, та заслухано кожного делегата зборів щодо пропозицій діяльності обласного товариства. Першочергово

було зазначено ідеї, щоб зберегти об'єкти ідеологічної спрямованості, які стосувались постатей більшовизму, звільнення м. Харків від нацистів, тощо [2, арк. 3]. Робота товариства була спрямована на співпрацю з органами місцевого самоврядування в напрямках збереження об'єктів, пропаганди, а також виховних цілях.

Статут товариства було затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР № 378 від 12 червня 1967 р. Відповідно до цього документа, на обласну організацію покладалися обов'язки і права. Вони мали залучати громадян до активної діяльності у заходах із вивчення, охорони та захисту невідомих або забутих об'єктів культурної спадщини, визначних місць, що становлять цінність. Організація повинна була поширювати наукові знання, мала право подавати до РМ УРСР пропозиції щодо законодавства, збереження об'єктів, мала здійснювати контроль за дотриманням чинних нормативно-правових актів, а також брати участь у розробці пропозицій із реставрації, реконструкції чи консервації пам'яток тощо. За статутом вступити до товариства могли громадяни, які досягли 16-річного віку, та учні навчальних закладів, що досягли 10 років і працювали в юнацьких та дитячих секціях дослідників пам'ятників. Колективними членами товариства могли бути державні, громадські та інші організації та інституції [22].

У 1967 р. в окремих районах Харківської області вже було складено перші (рукописні) списки про пам'ятки історії та культури. До цих списків переважно входили об'єкти, присвячені революційним подіям, Другій світовій війні (одиначні та братські поховання,obelіски, меморіали і т. д.). Першими на той час переліки (реєстри) об'єктів культурної спадщини створили Зміївський та Краснокутський райони [4, арк. 10; 12; 15].

У 1969 р. відбувся перший загальний з'їзд обласного відділення, або як прийнято називати – конференція Харківської обласної організації. Товариство внутрішньо було розділено на секції: мистецтва, археології, військово-історична, літератури, фольклору та етнографії, пропаганди, історико-революційна, архітектурна. Також діяв народний університет під назвою «Пам'ятки історії та культури України» [13, с. 164]. У 1971 при правлінні обласної організації з'являються секція громадської інспекції, в яку увійшло 9 членів, історико-біографічна, юних дослідників [5, арк. 1].

Наприкінці 1960-х рр. важливою складовою частиною діяльності УТОПШК, яка була пов'язана з масовою діяльністю, став розвиток народних університетів пропаганди пам'яток історії та культури. Станом на 1969 р. в м. Харків та області вже було 28 народних університетів, які мали назву «Пам'ятки історії та культури України». У середньому на курсі навчалось по 2 тис. осіб. За перші 10 років діяльності близько 6 тис. осіб отримали дипломи екскурсодів, інспекторів, лекторів. Випускники таких закладів входили до складу секцій товариства, працювали в музеях, у видавничій справі [20].

Впродовж 1960–70-х рр. у складі Харківського відділення УТОПШК функціонувало 22 філіали (на поч. 1970-х рр. 6 філіалів було закрито), які працювали в різних районах області на базі палаців творчості та культури, музеїв, навчальних закладів, при відділах культури. До їх складу входили доктори і кандидати наук, члени творчих спілок, директори та завідувачі організацій сфери культури. Робочим органом весь час був ректорат [11, с. 110].

У 1971 р. Харківським обласним відділенням було розроблено та видано «Абонемент народного університету “Пам'ятники історії та культури України”», в якому було прописані рекомендації та наданий був розклад занять на 3 роки навчання, що був поділено на місяці. Вивчалась діяльність музеїв, юридичні проблеми збереження пам'яток, класифікації об'єктів культурної спадщини. Але особлива увага була приділена пропаганді подій Другої світової війни [1, арк. 21].

Збережені протоколи зборів представників відділення нам говорять ще про те, що народні університети також займалися організацією наукових конференцій та семінарів. Ми можемо побачити, що важливим напрямом роботи була просвітницька робота товариства, інструментом якої якраз були народні університети. Вони були спрямовані на людей різних професій, зокрема робітників, селян, студентів. Тематика була різноманітною, яка охоплювала історію рідного краю, життя відомих особистостей,

історію Другої світової війни. Вкупі вся лекційно-просвітницька діяльність відіграла роль пропаганди, яка і покладалась на товариство.

Серед багатьох напрямів роботи керівництво обласної організації найбільшу увагу приділяло відродженню втрачених пам'яток, увічненню діячів культури, науки і техніки, архітектури, історичних подій та інше. За його безпосередньою участю на той час почалася підготовка проектної документації, яка стосувалася ремонтів напівзруйнованих культових споруд у Харківському регіоні, що мають особливі архітектурно-стилістичні особливості та становлять значну історичну цінність [11, с. 141].

За 6 років діяльності з ініціативи А. Г. Слюсарського було підготовлено до відновлення більш ніж 10 культових споруд у Харківському регіоні (Успенський собор, в якому відкрили Будинок органної музики, Пантелеймонівський храм у Харкові, Покровський собор у Чугуєві та ін.), також за його протекцією були виділені кошти на збереження садиб та комплексів (Шарівський палац, садиба в с. Старий Мерчик), а також 2 об'єкти археології (городище Салтівської культури у Вовчанському районі та Донецьке городище на околицях м. Харків). Особлива увага А. Г. Слюсарського була приділена музеям (будинок-музей Г. С. Сковороди, який із 1972 р. став повноцінним музеєм Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка, історико-краєзнавчий музей у Куп'янському р-ні, створення музеїв та музейних кімнат у середніх школах Харківської області). Усі ініціативи А. Г. Слюсарського були підтримані РМ УРСР [17, с. 177].

Після Слюсарського керівниками відділення були директор обласного художнього музею М. П. Работягов (1971–1972 рр.), заступник начальника обласного управління культури М. Г. Ушаков (1972–1974 рр.), заступники голів облвиконкому С. І. Журавльов (1974–1979), Є. Л. Уварова (1979–1985 рр.), Г. Ф. Пономарьова (1985–1991 рр.) та з 1991 р. – Л. П. Стасевський. З початку 2000-х рр. фактичне керівництво здійснює Р. І. Танько, однак тоді вона була призначена заступником голови, вірогідно, це було пов'язано з перевиборчим процесом, а нині знову виконує функцію керівника обласного відділення [15].

Розквіт основної загальнодоступної роботи щодо пропаганди і масової охорони та збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини відбувся на початку 1970-х рр. Станом на 1969 р. Харківська обласна організація мала у своєму складі більш ніж 2400 первинних, більш ніж 1800 колективних та майже 296 тис. індивідуальних представників (11 % від загальної чисельності жителів Харківського регіону). Але упродовж 1970-х рр. ця цифра збільшилась до 25 %, хоча президія Харківської обласної організації вона здавалась замалою, і це питання було обговорене на 5-й конференції організації у 1976 р. [8].

У цей період активно діяти стали секції обласного відділення. Можна виділити кілька флагманів, які займалися найактивнішою діяльністю в обласному відділенні. Так, військово-історична секція тільки за перші кілька років існування провела облік майже 1 тис. братських могил, 400 меморіальних дошок і пам'ятних знаків, а також надрукувала близько 750 статей в обласних та районних газетах [16].

Секція пропаганди готувала лекції, влаштовувала свята, проводила екскурсії. Варто зазначити, що секція активно займалась видавничою справою: було видано «Кам'яний літопис», «Харків індустріальний», «В боях за Харьковщину», «Герои подвигов на Харьковщине. О подвиге, о доблести, о чести» та ін. Загалом було видано близько 10 довідників та книг, присвячених історії архітектури, пам'ятним місцям Другої світової війни та іншим об'єктам культурної спадщини [11, с. 145]. Окремо варто зазначити, що під час паспортизації об'єктів культурної спадщини на обласному та районних рівнях проводилися заходи з вивчення історичних документів та архівних матеріалів. Фахівці здійснювали фотофіксацію та обстеження пам'яток. Серед них були активісти різного статусу організацій УТОПК, наукові працівники. Увагу зосередили на археологічних об'єктах.

У 1977 р. світ побачило науково-довідкове видання «Справочник по археологии Украины. Харьковская область», яке було підготовлене АН УРСР, Інститутом археології та республіканським і обласним відділенням УТОПК. Його було складено на основі

матеріалів із наукової літератури, звітів археологічних досліджень, архівних матеріалів, а також введених до наукового обігу матеріалів із колекцій музеїв області. Загалом у довіднику представлено 23 180 об'єктів, які датуються кам'яним віком – епохою середньовіччя [21, с. 5].

Секція літератури, мистецтва, фольклору та етнографії проводила широкомасштабну роботу з організації і встановлення меморіальних дошок відомим діячам (О. Довженко, П. Тичина, В. Сосюра, Л. Курбас та інші) [6, с. 58].

Можна побачити, що за перші роки діяльності ХОО УТОПК розглядалися не тільки організаційні питання, але й такі, що були націлені на збереження історико-культурної спадщини краю, створення нових об'єктів, а також розвиток музейної мережі м. Харкова та області.

Станом на 1979 р. у складі ХОО УТОПК була Харківська міська організація (яка згодом була втрачена), а також 34 районні організації [18].

Під час масової роботи, яка стосувалась залучення широких верств населення до участі в збереженні культурної спадщини регіону, вже на поч. 1980-х рр. кількість первинних організацій у структурі обласного відділення збільшилася до більш ніж 4 тис., а індивідуальних членів було 866,2 тис. Хоча варто зазначити, що, незважаючи на активний розвиток роботи товариства, у зв'язку із соціально-політичними моментами кількість колективних членів знизилась до 1381 [19]. Таким чином, упродовж перших двох десятиріч діяльності товариство мало значну підтримку серед населення та організацій різної спрямованості, оскільки в багатьох видах діяльності мало ідеологічну спрямованість.

Активна діяльність організації припадає на 1980-ті – поч. 2000-х. Товариство мало кошти на свою діяльність, випускало і продавало марки, тому могло брати участь у різних пам'яткоохоронних процесах, які потребували коштів.

У 1980 р. створено 95 первинних організацій, а кількість представників збільшилась на 90 125 осіб. Загалом у ХОО були задіяні 31,7% усього населення м. Харкова і області. Харківська обласна організація, станом на 1 січня 1981 р. мала у складі 4194 первинних організації, і майже 1 млн індивідуальних членів, а також майже 1500 колективних. Було перевиконано річний фінансовий план на 133,4% (при плані 461 000 руб. фактично зібрано 615 259 руб.) [3, арк. 27]. Надалі ця тенденція тривала до поч. 1990-х рр. Після здобуття Україною незалежності всі показники почали занепадати, хоча все одно організація залишалася сильною і в науковому, і в громадському, і навіть у фінансовому аспектах.

Наприклад, за 20 років діяльності в м. Харків було відреставровано 6 будівель, які за статусом були пам'ятками архітектури (Успенський собор, Покровський собор, Будинок архітекторів, інститут Мистецтв (ХДАДМ), головний корпус Харківської державної академії культури та основний корпус ХДНБ ім. В. Г. Короленка [15].

Упродовж цього періоду музей став дольовим фінансовим учасником зі створення музеїв Харківської області (музею гвардійців-широнінців у с. Таранівка (у 1997), а також деяких музеїв, в т. ч. відомчих у м. Харкові (музей історії Політехнічного інституту (1997), музей Хліба у СШ № 159 (1995), музей домобудівельного комбінату № 1 (1992) і т. д.).

Упродовж 1990-х рр. та на поч. 2000-х у м. Харків, за дольової участі обласного відділення було споруджено кілька пам'ятників (Г. С. Сковороді, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, Г. М. Кожедубу, Г. К. Жукову, М. В. Ломоносову, М. Хвильовому, П. Грабовському у м. Валки, козацькому отаману Барінку в м. Барвінкове, отаману І. Сірку в м. Мерефа, Д. І. Яворницькому в с. Борисівка) [11, с. 143].

Якщо не загострювати увагу на ідеологічній спрямованості товариства, показники роботи у сфері охорони культурної спадщини і музейної справи були високими, і завдяки представникам обласної організації на території Харківщини збережено десятки об'єктів, які становлять архітектурну чи історико-культурну або ж археологічну цінність.

Упродовж 2000-х рр. ХОО УТОПК знаходиться в занепаді і рідко з'являється на арені активної пам'яткоохоронної діяльності.

У 2019 р. на пленумі Головної ради УТОПШК в м. Київ було затверджено останню версію Статуту товариства, де було наведено пункт про діяльність відокремлених підрозділів [23]. Статут за формою нагадує перший радянський, але узгоджений із чинним законодавством України. Головною метою УТОПШК є задоволення суспільних інтересів у сфері охорони культурної спадщини, виявлення, вивчення, збереження пам'яток історії та культури, здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону і використання культурної спадщини, проведення культурно-просвітницької роботи. Задля досягнення мети та виконання статутних завдань, що стоять перед товариством, на всій території України, згідно зі статутом можуть створюватися відокремлені підрозділи, які здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства України. Завдяки цьому з метою кооперації зусиль і посилення громадської активності у сфері охорони культурної спадщини у липні 2019 р. було створено новий відокремлений підрозділ Харківський міський центр захисту історико-культурної спадщини, який очолив фахівець із пам'яткоохоронної роботи Я. В. Ліхолетов. Він функціонує на території м. Харкова і області. За перші 3 роки діяльності силами фахівців відокремленого підрозділу було складено перший за всі роки меморандум протидії руйнуванню культурної спадщини України. Спільно з ХО БФ «Діти підземелля» проводиться моніторинг занедбаних старовинних підземних споруд в історичному центрі Харкова, занесених у Реєстр антропогенних підземних порожнин міста Харкова та Харківської області; було проведено роботу над понівеченими об'єктами археології (спільно з ДП НДЦ ОАСУ «САС»); розроблено екскурсії (Зміївським подолом: історія архітектури м. Зміїва і т.д.); організовано спільні з музеями Харківської області виставки. Триває постійна співпраця з освітніми установами, а саме з гуманітарними кафедрами ЗВО м. Харкова, надаються рекомендації та рецензії на різні наукові заходи та публікації, організовуються секції конференцій, а також окремі фахівці та керівництво підрозділу беруть участь у написанні й опрацюванні матеріалів до енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України: Харківська область» [14].

Висновки. Харківська обласна організація УТОПШК разом із державними інституціями проводила значну роботу з охорони, збереження, обліку та реставрації, реновації, відновлення історичних, культурних та мистецьких об'єктів. Високі показники ефективності та особливе значення в роботі мали наукові заходи. За результатами досліджень було видано збірки, довідники, що розкривали актуальні питання, які стосувались охорони культурної спадщини Харківщини. Пріоритетним напрямом діяльності товариства було увічнення пам'яті періоду Другої світової війни.

Товариство завжди сприяло залученню громадян до безпосередньої участі в охороні культурної спадщини, активно допомагало діяльності державних органів сфери культури та архітектури, здійснювало громадський контроль за збереженням, використанням і реставрацією пам'яток, узгоджувало проекти планування, забудови та реконструкції. Через свої місцеві організації, однією з яких стала Харківська обласна організація, завдяки ентузіастам-науковцям, краєзнавцям воно запобігло руйнуванню значної кількості пам'яток, реалізувало низку програм. Також представники брали участь у реставрації деяких об'єктів та спрямовували частину коштів на реалізацію музейних програм.

Як і 55 років тому, культурна спадщина залишається у важкому стані, оскільки пам'ятки як руйнувалися, так і продовжують зазнавати руйнувань (природних чи рукотворних). Нині товариство існує і виконує свої функції. Але для повноти пам'яткоохоронної «картини» діяльності Харківського осередку УТОПШК потрібно окремо надалі вивчати діяльність окремих районних, міських та первинних організацій області, а також продовжувати досліджувати матеріали, що присвячені відомим пам'яткоохоронцям Харківщини.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of the Kharkiv Region]. F. r-6414. In. 1. C. 99, 39 p. (in Russian).
2. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of the Kharkiv Region]. F. r-6414. In. 1. C. 3. 112 p. (in Russian).
3. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of the Kharkiv Region]. F. r-6414. In. 1. C. 407. 34 p. (in Russian).
4. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of the Kharkiv Region]. F. r-6414. In. 1. C. 13. 20 p. (in Russian).
5. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of the Kharkiv Region]. F. r-6414. In. 1. C. 103. 3 p. (in Russian).
6. Voronova, L. M., Martemianova, N. S. (2016). Kharkivska oblasna orhanizatsiia ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury: stanovlennia ta rozvytok u 60–70-ti rr. XX st. [Kharkiv Regional Organization of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments: Formation and Development in the 1960s and 1970s]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*, 22, 56–63 (in Ukrainian).
7. Horbyk, V., Denysenko, H. (2004). Problemy doslidzhennia i zberezhennia pamiatok istorikh ta kultury v Ukraini [Problems of research and preservation of historical and cultural monuments in Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 133–145 (in Ukrainian).
8. Dostoiane naroda. Sostoialas V Kharkovskaia oblastnaia konferentsiia UTOPIK (1976) [The wealth of the people. The V Kharkiv Regional Conference of UTOPIK was held]. *Krasnoe znamia*, November 3 (in Russian).
9. Zhuravlov, S. (1977). Dzherelo natkhnennia i tvorchosti [Source of inspiration and creativity]. *Pamiatky Ukrainy*, 3, 14–16 (in Ukrainian).
10. Zaremba, S. Z. (1998). Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury. Istorychni narys [Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments]. Kyiv: Lohos, 244 p. (in Ukrainian).
11. Zberezhena spadshchyna: Zbirnyk materialiv i dokumentiv [Preserved heritage: Collection of materials and documents] (2009). Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN i UTOPIK, 280 p. (in Ukrainian).
12. Lemeshchuk, M. M. (1978). Rol narodnykh universytetiv propahandy pamiatnykiv istorii ta kultury u komunistychnomu vykhovanni molodi [The role of public universities in the promotion of historical and cultural monuments in the communist education of youth]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 10, 109–114 (in Ukrainian).
13. Likholyetov, Ya. V. (2021). Do 55-richchia Kharkivskoho oblasnoho viddilennia Ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury [To the 55th anniversary of the Kharkiv regional branch of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments]. *Tezy dopovidei do XXV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Slobozhanski chytannia»*. Kharkiv: Drukarnia Madryd, 182 p. (in Ukrainian).
14. Materialy potochnoho arkhivu vidokremlenoho pidrozdilu «Kharkivskiy miskiy tsentr zakhystu istoryko-kulturnoi spadshchyny HO «UTOPIK» [Materials of the current archive of the separate unit «Kharkiv City Center for the Protection of Historical and Cultural Heritage of the NGO «UTOPIK»] (in Ukrainian).
15. Materialy potochnoho arkhivu HO «Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury» [Materials of the current archive of the NGO «Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments»] (in Ukrainian).
16. Miroshnyk, H. (1969). Pamiatky narodu (pro diialnist Kharkivskoi oblasnoi orhanizatsii okhorony pamiatok istorii ta kultury [Monuments of the people (about the activities of the Kharkiv Regional Organization for the Protection of Historical and Cultural Monuments)]. *Kultura i zhyttia*, March 27 (in Ukrainian).
17. Mistse ta rol hromadskykh instytutiv v aktualizatsii kulturnoi spadshchyny Ukrainy [The place and role of public institutions in the actualization of the cultural heritage of Ukraine] (2019). Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN i UTOPIK, 340 p. (in Ukrainian).
18. Narodnyi universytet: propahanda pamiatok istorii ta kultury pry oblasnii orhanizatsii UTOPIK. (1979) [People's University: promotion of monuments of history and culture under the regional organization UTOPIK]. *Vechirniy Kharkiv*, October 5 (in Ukrainian).

19. Pidsumky orhanizatsiinoi diialnosti oblasnykh, Kyivskoi ta Sevastopolskoi miskyykh orhanizatsii Tovarystva za 1979 rik (1980) [Results of the organizational activities of the regional, Kyiv and Sevastopol city organizations of the Society for 1979]. *Pamiatky Ukrainy*, 2, 63 (in Russian).
20. Rudko, V. Shkola patriotyzmu (1982). [School of patriotism]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, October 22 (in Ukrainian).
21. Spravochnik po arheologii Ukrainy. Harkovskaya oblast [Handbook of archeology of Ukraine. Kharkov region] (1977). Kyiv: Naukova dumka, 156 p. (in Russian).
22. Statut Ukrainskoho tovarystva okhorony pamiatnykiv istorii ta kultury: Postanova Rady Ministriv ukrainskoi RSR vid 12 chervnia 1967 r. № 378. Zakonodavstvo pro pamiatnyky istorii ta kultury: zb. normatyvnykh aktiv [Statute of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments: Decree of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR dated June 12, 1967 No. 378. Legislation on historical and cultural monuments: coll. normative acts]. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy, 47–66 (in Ukrainian).
23. UTOPIK. URL: <http://pamjatky.org.ua/>

Received 24.05.2022

Received in revised form 21.09.2022

Accepted 30.09.2022

DOI: 10.15421/272230

UDC 006.91(09) (477)

I. Y. Lyashuga

National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute, Kharkiv, Ukraine

CREATION OF THE SYSTEM FOR ENSURING THE UNIFORMITY OF MEASUREMENTS IN UKRAINE IN THE XX CENTURY

E-mail: ira.lyashuga@gmail.com

Abstract. In this article analyzes the formation and development of the system of ensuring the uniformity of measurements in Ukraine, in particular its technical basis – the reference base. The role of the main metrological center of Ukraine – the National Scientific Center «Institute of Metrology» (NSC «Institute of Metrology») in the creation of a unique reference base in Ukraine is outlined. The activity of scientific metrological institutions of Kyiv, Lviv and Ivano-Frankivsk is considered. The stages of formation of the Ukrainian system of ensuring the uniformity of measurements from the creation of the first verification tent in Kharkiv to the creation of a network of research institutions in the field of metrology are investigated. Three 3 main stages of development are distinguished: I stage 1901–1952; II stage 1952–1991; III stage began in 1991. The types of measurements that contributed to the development of the industrial complex of Ukraine, the establishment and improvement of measurement standards are considered. On the basis of legislative documents, scientific literature, archival materials, the organization and further development of the reference base of Ukraine at the end of the twentieth century is considered. The programs for the creation of the reference base of Ukraine in 1992, 1993–1997, despite a number of difficulties, lack of necessary funding, loss of metrological equipment, equipment, scientific relations were implemented. It is substantiated that the main scientific center for the implementation of the program was the NSC «Institute of Metrology». On the basis of this institution, conditions were created for the storage of 52 state primary standards and 16 secondary standards. The SSC «Institute of Metrology» is located at 42 Myronositskoho Street. in July 2022, it came under artillery shelling. The building was partially destroyed.

Key words: standard, uniformity of measurements, national metrological service, Ukraine.